

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Volume: 3 Issue: 13 Year: 2010
WOMAN STUDIES (Special Issue)

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA KADIN ŞAMANLAR
WOMEN SHAMANS FROM THE GENDER ASPECTS

Fuzuli BAYAT*

Özet

Doğüstü güçlere sahip insanlar olarak algılanan şamanlar tarihin başlangıcından bugüne kadar sıra dışı insanlardan farklı bir pozisyon sergilemiş, saygı ve korku karışımı bir ikileme algılanmışlardır. Kadın şamanlık kurumu paleolitik dönemde özellikle avcılık ekonomik sisteminin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Kadın şamanların özellikle ilkel toplayıcılık ve avcılığın ilk dönemlerinde daha etkili olduğu veya şamanlık kurumunun kadınlarla temsil olunduğu düşünülür. Ancak zamanla yiyecek üreticiliğinde, sosyal tabakalaşma ve mülkiyetin kökenlerinin toplumsal yaşam içinde belirlemeye başladığı, bu etmenlerin eşitlikçi toplumsal yapıyı bozacak düzeyde olmadığı da gerçektir. Bu zamanlarda hem aile içi hem de aile dışı ilişkilerde kadınların söz sahibi olduğu bunun da şamanlık kurumunu yönlendirdiği varsayılabilir. Sonraki dönemlerde kadının konumu düşse de kadın şamanların sosyal statüsü her zaman yüksek olmuştur. Son dönemlerde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramı erkekle kadın arasındaki toplumsal düzede eşitsizlikleri vurgulamakla aynı zamanda toplum içi ilişkileri de içermektedir. O bakımdan kadın şamanlarla kadınların toplum içindeki mevkii her zaman aynı olmayabilir. Yazıda bu meselelere dikkat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: kadın şamanlık kurumu, toplumsal cinsiyet, tedavi.

Abstract

The shamans with their supernatural power were distinguished from the ordinary people and respected with fear. The woman shamanism institute was formed as a result of the development of hunting economic system in the Paleolithic age. The women shamans are believed to be more dominant at the beginning of the primitive society that had a consuming economy, merely based on gathering and hunting. Following the development of social class formations as well as the establishment of property ownership, it is believed that this did not damage the social equality between male and female. During this period women were believed to be the key person both in the internal and external matters of the family and this factor was lead by the shamanism institute. Afterwards the social status of women got weaker although the social status of the women shamans always remained stronger. The newly appeared gender phenomenon focused not only on the social inequality between the men and women, but also the intersociety relations. It means that the role of the woman in the society can be different at different times. The article also focused in these issues.

Key words: woman shamanism institute, gender, the cure séance.

Giriş

Tarihin başlangıcından bugüne kadar erkekle kadın arasındaki biyolojik farklılığın sezilmesi iki cins arasındaki ayrımı yapmışsa da son dönemlerde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramı erkekle kadın arasındaki toplumsal düzeyde eşitsizlikleri vurgulamakla aynı zamanda toplum içi ilişkileri de konu almıştır. Bu bağlamda şaman kurumunda kadın şamanın yeriyle o toplumdaki kadının yerinin farklı olduğu cinsilerin toplumsal rol dağılımı ile de onaylanır. Özetle toplumdaki toplumsal cinsiyet kavramıyla kadın şaman konusu bir uyum içinde olmayabilir. Kadın şaman her ne kadar toplumun bir ferdi olsa da statüsü bakımından cinsiyet üstü bir durum sergilemektedir. Yazının amacı toplumsal cinsiyet bağlamında kadın şamanların hem tarihi hem de bugünkü durumu olduğundan kadın

* Prof. Dr., AMEA Folklor Enstitüsü.

problemi sosyal gerçeklik bağlamında ele alınmayacaktır. Ancak işbölümü, sınıflı toplumlardaki cinsiyetler arası münasebetlerin kadın şamanlık kurumunu nasıl etkilediğine vurgu yapılacaktır.

a. Şamanlık Kurumu ve Kadın Şamanlar

Doğüstü güçlere sahip insanlar olarak algılanan şamanlar tarihin başlangıcından bugüne kadar sıradan insanlardan farklı bir pozisyon sergilemiş, saygı ve korku karışımı bir ikileme algılanmışlardır. O bakımdan şaman hikayelerini okurken¹ şamanların diğer insanlara makul görülmeyen şeyler yaptıkları, farklı oldukları bir sözle vergili oldukları anlaşılmış olur.

Şamanlık kurumu her şeyin ruhu olduğunu kabul etmekle bu ruhların değişik dünyalarda yaşadığını ve orta dünyada bulunduğu konusunda birleşirler. Şamanlık inancına göre bizim yaşadığımız orta dünya görünen ve görünmeyen dünyaların tesiri altındadır. Şamanlara özgü uygulamalar aracılığıyla insanlar, yaşamın, ölümün, doğanın ve insanların ruhlarıyla iletişim kurabilirler. Şamanlık kurumu ve onun bireyleri olan erkek ve kadın şamanlar dünyalar arasında kozmik yolculuk yapabilen, bu dünyalar arasında ilişki kurabilen, toplumun huzur ve refahını, sağlık ve mutluluğunu olumsuz etkilerden koruyabilen insanlardır.

Şamanlık paleolitik dönemde özellikle avcılık ekonomik sisteminin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Kadın şamanların özellikle ilkel toplayıcılık ve avcılığın ilk dönemlerinde daha etkili olduğu veya şamanlık kurumunun kadınlarla temsil edildiği düşünülür. Nitekim avcı ve toplayıcı ekonomide eşitlikçiliğin ağır bastığı bilinen gerçektir. Zamanla yiyecek üreticiliğinde, sosyal tabakalaşma ve mülkiyetin kökenlerinin toplumsal yaşam içinde belirmeye başladığı, ancak bu etmenlerin eşitlikçi toplumsal yapıyı bozacak düzeyde olmadığı da gerçektir. Bu zamanlarda hem aile içi hem de aile dışı ilişkilerde kadınların söz sahibi olduğu bunun da şamanlık kurumunu yönlendirdiği varsayılabilir.

Devletin oluşmasıyla hiyerarşi, toplumda belirgin konuma yükselir. Merkezi yönetim sistemlerinin uzun ömürlü olmaları, eşitsizliğin toplumun temeline yerleşmesine ve siyasal kültürün en göze çarpan ögesi olmasına neden olmuştur. Devletin oluşumu, ilkel toplumların çözümleri aşamasında görülen sınıfların doğuşu olgusuyla bağlantılı şekilde gerçekleşmiştir ki bu da erkeğin rolünün öne çıkmasına toplumsal düzeyin de beraberinde şamanlık kurumunu yapılandırdığı erkek şamanların öne çıkmasını sağlamıştır. Başlangıçta cinsiyet üstü bir görünümü ve kadına eşitlikçi tavırlarıyla betimlenen ekonomik sistem, şamanlık kurumunda da izlerini bırakmıştı. Kadın şamanların başlangıçtaki etkin konumu arkeolojik kazılarla da desteklenmiştir. Nitekim ister çeşitli tılsım eşyalarıyla, aynalarla gömülü kadın cesetleri isterse de çeşitli yıldızlarla süslenmiş veya ayı binek olarak kullanmış, hayvan şekline girmiş, fantastik atların sırtına binmiş kadın figürleri çok büyük ihtimalle şaman veya rahibe kadınlara ait olmuş veya onları canlandırmıştır. Bu tür ceset ve figürler Merkezi Asya'dan Güney Kazakistan'a, Ukrayna'dan Tarım Basın'ına kadar geniş bir sahada bulunmuştur. Bugün eski kadın şaman figürleri Sibiry'a da oymacılıkta, halıcılıkta kullanılmaktadır.

b. Ekonomik İş Bölümü ve Kadın Şamanların Durumu

Toplumsal cinsiyet kadın ve erkeğin toplum içindeki statüsünü, kadın haklarını, toplumda temsil haklarını vs. belirlemekle ekonomik iş bölümünde de cinsiyet ayırımına dayanmayan eşitlikçi yaklaşımı içerir. Toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramını ilk kullanan (1972) Ann Oakley de bu terimin kadın ve erkeği ayıran biyolojik cinsiyetin yanı sıra bölünmeni, farklılığı toplumsal ve kültürel boyuta taşıyan bir anlayış olduğuna dikkat çekmiştir.²

Toplumsal cinsiyet zamanla kurulan iktidar mekanizmalarında cinslerden birine verilen egemenlik rolünde kadının sosyal durumunu da öğrenir. Meseleye bu açıdan baktığımızda kadın şamanların toplum içindeki mevkii her zaman kadınların mevkiiyle, girişte de söylendiği gibi, aynı olmayabilir. Elde olan veriler ekonomik iş bölümünde kadın şamanların sınıfsız toplumdan sınıflı topluma geçitle fazla değişmediğini onaylar durumdadır. Bu da kadın şamanlara kadınlara münasebette farklı yol izlendiğini kanıtlamaktadır. Her ne kadar toplumsal cinsiyet konusu kültürden kültüre değişse de, farklılık gösterse de kadın şamanların toplumsal hayata katılım biçimi, şamanlık kurumunu temsil şekli, oranı bütün kültürlerde hemen hemen aynıdır. Bu tez şamanlığın da aynı olduğu anlamına gelmez.

¹ Bk. Fuzuli Bayat (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

² Mehmet Ali Kirman (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, s.231

Şamanlık bir kültür biçimlenmesi olduğundan halktan halka değişkenlik göstermesi de doğaldır. Mesele kadın şamanların farklı kültürlerdeki yapısında, işlevinde, vergi almasında, tekniklerinde değil, toplumsal cinsiyet kuramları bakımından – toplumdaki statüsü, toplumdaki katılım biçimi vs. bakımından aynıyettir.

İlkel topluluklar toplayıcılıktan avcılığa geçitte ilk olarak ekonomik iş bölümünü cinsiyet ve yaş ayırımına bağlı bir şekilde gerçekleştirdiler. Yeni aletlerin: ok kaman, mızrak, balta, ağ vs. geliştirilmesiyle toplum üyeleri arasında bir görev bölümü oluşturduğu ve ilk ekonomik farklılaşmayı doğurduğu görülür. Analık görevi ve gelecek kuşakların bakımı, ev işleri gibi görevleri kadınlar üstlenirken, erkekler de yiyecek et, balık ve giyecek deri işlerini karşılamaya başlamışlardır. Kadınlar, yaşlılar ve çocuklar ev dışı işlerden besinlerin toplanması, az halde balık avlanması, evin veya yurdun bakımı gibi işleri üstlenmişlerdir. Kadın ve erkek ekonomik iş bölümü, avcılık ve toplayıcılık dışında, toplum dışı ve toplum içi işlerin bölünmesi biçiminde yeni bir boyut kazanmıştır. O halde topluluk üyelerinin hepsinin aynı işi yaptıkları örgütlenmenin yerini, zamanla cinsel farklılaşmaya dayalı kadınların toplayıcılık, erkeklerin ise avcılık yaparak gerçekleştirdikleri ilk doğal iş bölümü ortaya çıkı. Eşitlikçi sistemin yerini kadınlarla erkeklerin farklı işlerle uğraştıkları ve birbirlerine geçim alanında da gereksinme duydukları takım örgütleniş dönemi almış oldu. Ancak cinsiyete dayalı iş bölümünde kadınlara ev hanımlığı, analık görevleri verilmekle özel alana sıkıştırılsa da şamanlık bu ekonomik geçit döneminde halen etkin şekilde kadın eksenli bir görünüm sergilemekteydi.

Araştırmacılara göre neolitik dönemde cinsiyete dayalı iş bölümünün derinleşmesiyle oluşan aile, toplumsal yaşamda *ensest* yaşayışının pekiştirilmesiyle birlikte ilk olarak aile içi şamanların veya aile şamanlığı müessesesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu şaman, büyük olasılıkla kadın idi. Türk şamanlığında bazen buna beyaz şamanlık kurumu da denilir. Üretim sisteminin ilerlemesiyle insanlık yeni bir döneme geçmiştir. Zamanla dil ortaklığına, yaşayış benzerliğine dayalı konar-göçerlik ve tarımsal ekonomik sistemlere geçilmesiyle oluşan büyük aileler, ilk kez tüm toplumun kültürel, ekonomik ve siyasi yapısını etkilemeyi ve toplumu kendi istemleri doğrultusunda değiştirmeyi başarmıştır. İşte bu dönemlerde daha aktif ve daha güçlü şamanlara ihtiyaç duyulmuş, erkek şamanlar sahneye çıkmışlardır. Kadınların konumu büyük oranda erkek egemenli geleneksel aile yapısıyla arka plana itilmiş olsa da bunu kadın şamanlık kurumu hakkında söylemek mümkün değildir. Ancak kadın şamanların daha önemli işleri yavaş yavaş erkek şamanlara bıraktığını da unutmamak lazımdır.

Ekonomik sistemin değişimi, cinsel farklılığın ortaya çıkışı, cinselliğe dayalı iş bölümü kadın şamanlık kurumunun etkin konumunu bütünüyle sarsamadı. Yine de kadın şamanların en güçlü şamanlar olduğu inancı uzun zamanlar hafızalarda canlı tutuldu:

“Tokpan adında çok büyük bir kadın Şaman yaşardı. Bir gün onun kocasını, o yerlerin asilzadesi çağırarak:

- Sizin yaşamakta olduğunuz yerlerde çok fazla samur yakalanıyor. Bu değerli havyanın derisini, atalarımızın da faydalanacakları bir yere götürün, dedi.

Tokpan'ın kocası:

- Benim atım yoktur. Söyleyin bana bir at versinler. Ben de dediğiniz gibi bu derileri söylediğiniz yere götüreyim, dedi.

Adamın bu sözleri karşısındakini kızdırdı:

- Sen günahkârsın! dedi.

Asilzade, onun cezalandırılmasını emretti. Onlar, Tokpan'ın kocasını o kadar şiddetli bir şekilde dövdüler ki, adam sonunda bayıldı.

Zavallı adam eve döndüğünde bir deri, bir kemik kalmıştı. Kadın Şaman Tokpan, kocasının intikamını almaya karar verdi. Kamlık etmeye başladı. Kamlık etmesinin sebebi ise düşmanlarını yemektir.

Yol çok uzaktı. Arada karlı dağlar, dereler, ağaçlar ve çöller vardı. Şaman kadın kara karga olup uçarak, asilzadenin evine kadar gitti. Evinin üzerinde dolandı.

Bu sebeple asilzade, yedi zengin adamın kapısının önünde her gün kara karga gördü. Aradan çok zaman geçmeden Tokpan'ın düşmanları hastalandı. Çok sürmeden hepsi öldü. Onların çocukları da öldü. Ayrıca ölenlerin bütün hayvanları karganın getirdiği hastalıkla telef oldu.

Böylece Tokpan, karga şekline bürünerek kocasının intikamını aldı ve onları yok ederek savaşını kazandı.”³

Kadınların doğurganlığı ve bu süreç içinde gebelik dönemi, bebeklerin tek bakıcısı durumunda olması, evin ve ocağın sahibi olması onları topluluğun biyolojik ve tinsel merkezi durumuna getirmiştir. Toplum kadınları doğurganlıklarından dolayı kutsanmış bu sosyal konum uzun zaman devam ede gelmiştir. Bütün sözlü gelenek ürünleri, somut abideler, tarihi veriler kadınları şifacı, otacı, kahin, falcı, kılık değiştirici, kendinden geçen dansçı olarak gösterir. İlk şamanların kadın olduğu, şamanlık kurumunun kadın eksenli bir yapılanma geçirdiği bu tarihi ve sözlü verilere dayanır. Buraya kadınların bu meziyetlere bağlı daha zeki yaratık oldukları hakkındaki feminist düşünceleri de ilave etmekle Avrupalı bazı bilim adamları şamanlar arasında kadınların erkeklerden daha çok olduğunu varsaymışlardır. Bazı araştırmalarda Uzak Sibirya, özellikle de Kamçatka halklarının, Koryakların, Yukagirlerin şamanları olmadıkları bir dönemde dahi kadınların özel kıyafet giymeksizin ve davula sahip olmaksızın büyü yaptıkları, kehanette buldukları bildirilir.⁴

Türk şaman anlatıları da en güçlü şamanın kadın şaman olduğunu gösterir:

“Meşhur bir kadın Şaman vardı. Çırtak Ool adındaki bu kadın Hemçik Çayı'nın sahilinde uzun süre yaşadı. Bu Şaman, bir yabancı köye geldiğinde nerede ne olduğunu bilirdi.

Bir defa Çırtak Ool yabancı bir köydeydi. Bir evde oturduğu sırada baktı ki, bir dolaba içki kadehi gizlemişler. O ev sahibinden kendisine içki vermesini rica etti. Ev sahibi içkisinin olmadığını söyledi.

Çırtak Ool, bir tek kelime söylemeden çıkıp gitti. Ertesi gün kendisine içki vermeyen kadının evine yıldırım düştü.”⁵

Burada şunu da özellikle vurgulamak gerekir ki ekonomik sistemlerin gelişmesiyle ortaya çıkan toplumsal cinsiyet bir bakıma şamanlığın ikileşmesine: kadın ve erkek şamanlara bölünmesine sebep olduğu gibi aynı zamanda kadın şamanlık müessesinin kısmen de olsa sınırlanmasına, körelmesine sebebiyet vermiştir.

c. Kadın Şamanlık Kurumunun Kalıntısı Cinsiyet Değiştirme

İster Türk isterse de diğer halkların şamanlık kurumlarında cinsiyet değişmekle ilgili veriler veya cinsiyet değişiminin daha yumuşatılmış varyantı olan kadın elbisesi giymek belki de kadın şamanlık müessesinin çok yaygın ve ilk olduğunu gösterecek esas veya birincil sebeplerden biridir. Şamanlık konusunda araştırmalarıyla şöhret kazanmış Mircea Eliade da niçin bu kadar çok erkek şamanın Mongolistan'dan Afrika'ya varıncaya kadar, alışlagelmiş kadın giysisi giydiğini ve diğer kadın cinsi davranışı takındıklarını ilk şamanın kadın olduğuna bağlar.⁶ Arkeolojik kazılar, tarihi vesikalar ve bugünkü durum gerçekten de kadınların, dünyanın her yerinde büyücü, kahinlik, otacılık, şamanlık konusunda ön safta bulunduğunu kanıtıyor.

Bu gelenek eski Çin ve Japonya'da, hala modern Kore ve Okinawa'da, bazı Güney Afrika halklarında Kuzey Kaliforniyalılarda da böyledir. Mapuche'nin Machisi, Güney Şili, Filipinlerin Babaylan ve Catalanları dâhil olmak üzere sayısız başka örnekler de vardır.

Şaman inancına göre cinsiyet değiştirmek ruhların emirlerine itaat etmektir. Hiçbir şaman kendi isteğiyle kadınlaşmadığı gibi erkekleşmez de. Özellikle erkek şamanların cinsiyet değişimi bu inanç paradigmasında ele alındığında kadın şaman teorisiyle bağlantısız görünür. Ancak bilimsel yorumlar cinsiyet değiştirmenin, daha somut olarak söylemiş olursak, erkek şamanların kadınlaşmasının kökeninde başlangıçta kadın şamanlık kurumunun etkin olduğu fikrinde birleşir. Kadın şamanların birçok Sibirya halklarındaki durumu, bununla birlikte erkek şamanların kadınsı tavırları (elbise, alışkanlıklar, imtiyazlar gibi) göz önüne alındığında, birçok bilim adamı (Troşçanskiy, Bogoras, Stadling) başlangıçta sadece kadın şamanların var olduğunu ve erkek şamanların onların yerini aldıkları konusunda birleşirler. Ayrıca kadın şamanların erkekleşme evrimiyle ilgili olarak kesin bir bilginin olmaması da yukarıdaki teoriyi destekler mahiyettedir. Bu da şamanlığın kökünün kadın olduğu teorisini güçlendirir. Erkek şamanların

³ Fuzuli Bayat (2005). *Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar)*, Ankara: 3ok., s.164-165

⁴ Bkz. Krashennikoff (1775). *Description of the Country of Kamchatka*; Vladimir Jochelson (1905). *The Koryak*, New York; Vladimir Jochelson (1924-26). *The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus*, New York.

⁵ Fuzuli Bayat (2005). *Türk Şaman Metinleri*, s.168

⁶ Bkz. Mircea Eliade (1999). *Şamanizm. İlk Esrime Teknikleri*, (Çev. İ. Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

cinsiyet değiştirmesi ve hatta kadın gibi doğurması hakkındaki şaman anlatıları oldukça ilginç malzemeler sunar:

“Doyompo şaman on yaşına yeni girmişti. Bu dönemlerinde onun evden nereye gittiğini kimse bilmiyordu. Anne ve babası onu aradıkları zaman hiçbir yerde bulamıyorlardı.

Doyompo şaman, uzun yıllar garip bir şekilde dolaştı. Büyüdüğü zaman gökten ona şamanlık yeteneği verildi.

O kamlık etmeye başladı. Kamlık edince kendine verilen verginin az olduğunu gördü. Hiçbir şey söylemeden çadırdan çıktı. Bahçede yere oturdu. Onun böyle oturduğu zamanlarda ya bir insan ya da en güzel hayvan ölürdü.

Doyompo şamanın, her yıl Ocak ayının dokuzuncu günü doğurduğu söylenir. Doğurmaya gideceği zaman sıcak çorabını giyer, davulunu ve iyi deriden yapılmış kürkünü de yanına alırdı.

Doyompo, tepede doğururdu. Bu tepenin en yüksek yerinde küçük bir göl vardı. şaman, doğum sırasında oraya yükselirdi. Kendisi göbeğinden doğururdu. şamanın doğurduğu varlık orada turna balığına dönüşürdü. şaman, bu balığı göle bırakırdı. Daha sonra bu balıkların neye dönüştüğünü bilen hiç kimse yoktu. Doğum bütün gece sürer, şaman ise şafak söktüğünde evine dönerdi.”⁷

Yakut şamanlarına göre yaratıcı, iyi olan *ayı oyuna* (beyaz şamanlar) belirgin şekilde erkekleri, yıkıcı kötü güçlere hizmet eden, yer altı ruhlarıyla alaka kuran *abaası oyuna* (siyah şamanlar) temsil bakımından daha çok kadınlara aittir. O bakımdan toplumda daha aktif konum üstlenmiş *abaası oyunaya* karşı duyulan özenmeden erkek şamanlar kadın gibi davranmaya meyillidirler. Yakut şamanlık kurumunun araştırıcılarından biri olan V. Troşçanskiy’e göre siyah şamanlar kadınlardır ve erkek şamanların kadınsal huyları siyah şamanlık kurumundan kalma özelliktir. O bu hipotezini desteklemek için Yakutlardan elde edilmiş aşağıdaki kanıtları verir:

- Yakut şamanların önlüğünde, göğüsleri temsil eden dikilmiş 2 demir halka vardır.
- şaman erkeği, saçlarını bir kadın gibi kafasının iki yanına doğru tarar ve örer. Kamlık zamanı saçlarını, iki yana aşağıya doğru salar.
- Yurtta kadın ve şamanların at derisinin sağ tarafına uzanmaları yasaktır.
- Bir şaman erkeği, şaman kostümünü sadece önemli durumlarda giyer. Olağan zamanlarda tay derisinden yapılmış bir kız kıyafeti giyer.
- Hastalanıp evde kaldıktan sonraki ilk üç gün, doğurganlık Tanrısı Ayısıt’ın yatmakta olan kadının yanında olması beklendiğinde, kadının kalmakta olduğu eve giriş erkeklere yasaklanmış ama şamanlara yasaklanmamıştır.⁸

Cinsiyet değişimi bir Sibirya halkı olan Çukçilerde de görülür. Çukçiler kadımlaşan erkek şamanlara yumuşak adam derler. Nadir durumlarda da “yumuşak adam” kendini bir kadın gibi hissetmeye başlar; bir sevgili arayışına girer ve kimi zaman da evlenir.

V. Bogoras aslında erkek şamanların cinsiyet değişiminden söz açtığı gibi kadın şamanların da erkek gibi takılmalarından bahsetmektedir. Ancak kadın şamanların erkekleşmesi çok az görülen olgudur. O bir kadının bir erkeğe dönüşmesi olayıyla hiç karşılaşmadığını, ancak birkaç olay duyduğunu yazar. Değişen bir kadın şaman, çocukları olan bir duldu. Ruhların emirlerini takip ederek saçını kesti, erkek kıyafeti giydi, erkek telaffuzunu benimsedi ve hatta çok kısa bir zaman içerisinde mızrakla uğraşmayı ve tüfekle ateş etmeyi öğrendi. Sonunda o evlenmek istedi ve kolayca onun karısı olmaktan memnun olacak genç bir kız buldu.⁹

Bugün canlı şekilde yaşayan Sibirya halklarının şamanlık kurumunda cinsiyet değişimi başlıca yerlerden birini tutar. Nitekim bu olgu Yakutlarda, Buryatlarda, Çukçilerde, Koryaklarda, Kamçatkalılarda, Eskimolarda daha sık görülür. Bunu Sibirya’yı gezmiş seyyahlar ve bilim adamları, özellikle Krashennikoff (1755), Steller ((1774) Troşçanski (1901), Bogoras (1904), Jochelson (1905), Ksenofontov (1927) vb. da tasdik ederler.

⁷ Fuzuli Bayat (2005). *Türk şaman Metinleri*, s.174-175

⁸ Vladimir Troşçanskiy (1902). *Evolyutsiya Çernoy Veri u Yakutov*, Kazan, s.74.

⁹ Vladimir Bogoras (1904). *The Chukchee*, New York, p.455.

J. Frazer'in tespitine göre¹⁰ erkeklerle kadınlar arasında giysi değiştirmek karanlık ve kompleks problemdir. Onun fikrinde bu olayın yalnız bir sebebi olamaz. Bu türlü örneklerde mesela Kasis ve İsland örneklerinde erkekler kadın gibi giyinip yaşarlar. Erkek şamanların kadınsı kıyafet kullanmalarının esas amacı dualarla ve hareketlerle daha çok erkekleri seçen kadın ruhları esinlendirmek içindir.

Buna bakmayarak bazı bilim adamları cinsiyet değişiminde erkek şamanların kadına dönüşümüne rastlasa da kadın şamanların erkeğe dönüşümü hakkında yerel halkların arasında bilgi bulamadıklarını yazmışlardır. Mesela V. Jochelson, bugünün Koryakları arasından kadın şamanların erkeklere dönüşmesini öğrenemediğini belirtti. Ancak Koryaklar dönüştürülen şamanı " *kavau*" veya " *keveu*" diye adlandırdılar. Ne onların kim olduğunu ne de onların kadınlar mı erkekler mi olduğunu tam olarak bilmezler.¹¹

İnanca göre her güçlü şaman cinsiyetine bakmaksızın kadın gibi doğurur. Bu doğurma şamanın yeniden vücut bulması, dolayısıyla bir reenkarnasyon olayıdır. Bu veri cinsiyet değişiminin reenkarnasyon kökünü de açmağa yardımcı olur:

"Yakut Şaman inancına göre en meşhur şamanlar cinsiyet farketmeksizin otuz yaşında gebe kalır. Erkek şaman tıpkı bir kadın gibi doğum ağrılarında sonra ormanda ıssız bir yerde doğurur. Şaman, birinci hamileliğinde, doğar doğmaz uçup giden karga veya gagar doğurur. Şaman ikinci yıl balık doğurur. Bu da suya düşüp yüzer. Üçüncü yıl şaman, ayı veya kurt doğurur. Öncekiler gibi bunlar da doğar doğmaz şamanı terk ederler ve ormana koşarlar. Şaman öldükten sonra onun birinci defasında doğurduğu kuş, hamile bir kadının vücuduna girer ve kadın, gelecek şamanı doğurur. Uzun bir zamandan sonra diğer bir kadının bedenine girmekle yeni bir şaman dünyaya gelir. Bu reenkarnasyon olayı üç defa devam eder."¹²

Şaman anlatılarından da belli olduğu gibi en güçlü şamanların cinsiyet değiştirmeleri konusu yalnız fiziksel bir temelle açıklanamaz. Tüm ilkel ve hatta daha uygar toplumlarda cinsiyet değiştirme bazı hastalıklar veya hastalıklı birinin sihirli tapınması veya cinsel sapıklıklar sonucu yaranmış bir olay gibi açıklanmasına rağmen bu, şamanların ruhların ilhamıyla cinsiyetlerini değiştirmek zorunda kaldıklarını askıya almaz. O bakımdan hasta, cinsel sapık gibi tanımlanan şamanların çoğunun neredeyse normal insanlar olduğu da saptanmıştır.

Şamanların cinsiyet değişmelerinin bir kalıntısı niteliği taşıyan kıyafet değiştirmenin dini ve sosyolojik açıklaması bütün bilim dünyasını memnun edici bir şekilde yapılmamıştır. Ruhlar tarafından esinlenen erkek şamanların, kadınların kıyafetlerini giymesi dönüşümün bir başka boyutudur. Bu bir bakıma ilkel insanlar arasında kadına özgü niteliklerin özellikle, zarafetin, inceliğin, hassaslığın çok yaygın, olmasıyla da bağlantılıdır. Erkek şamanların kadına dönüşümü kıyafet değiştirmelerinde özel bir durum sergiler. Nitekim cinsiyet değişmede erkek şamanların kadına dönüşümünü pekiştirecek bazı anlatıların aksine kıyafet değişimi daha çok yaygındır.

d. Kadın Şamanların Tedavi Sekli

İster teşhis koymada isterse de tedavide kadın şamanların erkeklerden farklı özel metotları, kendilerine özgü yaklaşım tarzları vardır. Daha eski zamanların otacı, emici, büyücü kadınlarının da yaklaşım ve metotlarını benimseyen kadın şamanlar, bugün bile başarılı tedavi seansları geçirmekle toplumda büyük saygı kazanmışlardır. Bu özgü teşhis ve tedavi seklinin başında ilahi ve kutsal bir titremeye sarsılmak, hastalık yaratan ruhu emmekle onu vücuttan dışarı atmak, cinsel organların gösterilmesiyle hastalık ruhlarını vücuttan çıkarmak, dans metodunun coşkuluğuyla hastayı sağalmağa inandırmak ve motive etmek vs. uygulamalar gelir. Türk kadın şamanları tedavi şekilleriyle ölümü yaşama dönüştürebilecek güce sahip olduklarını kanıtlamışlardır. Ancak bütün bu yetki ve kabiliyete rağmen hiçbir şaman ölüm üzerinde hakim değildir ve olması da imkansızdır. Genelde şamanlar, özelden kadın şamanlar, ölümü yaklaşmış hastaları tedavi etmekten inatla kaçınmışlardır.

Türk, Moğol, Buryat geleneğinde zamanla her yaşlı kadın şamanlaşabildiğinden, otacı ve emicilerin daha çok kadınlar içinden çıktığı tartışılmazdır. Tedavi ve teşhis konumunda daha hassas yapıya malik olan kadın şamanlar, bugün Altay'da ve Yakutistan'da örgütlenmiş şaman tedavi sisteminin

¹⁰ James Frazer (1907). *Adonis, Attis, Osiris*, London, p. 433.

¹¹ Vladimir Jochelson (1905). *The Koryak*, New York, p.53.

¹² Fuzuli Bayat (2005). *Türk Şaman Metinleri*, s.290-291

bir parçası haline gelmişlerdir. Şaman anlatılarında çok güçlü şamanların iki günlük ölüyü dirilttiği bildirilir:

“Bir hasta kadını iyileştirmesi için çağrılan kadın şaman, geç geldi. Hasta kadının kocası kadın şamana:

- Böyle uzak yerden boş yere vakit kaybedip gelmişsiniz, bu zahmete değmez. Hasta iki gün önce öldü, dedi.

Kadın şaman:

- Ne yapalım, olana çare yoktur, dedi.

Geç vakitte geldiği için geceyi onlarda geçirmeliydi. Seher vakti, şaman ev sahibine:

- Uzak yerden gelip hiçbir şey yapmadan, kamlık etmeden geri dönmeyi kendime ar ediyorum. İzin ver kamlık edeyim, dedi.

Kadın şamanın bu sözlerini duyan ev sahibinin kızı üzgün bir şekilde:

- Ben hiçbir adam tanımıyorum ki, ölüyü diriltten şamanı kendi gözleri ile görsün veya onun hakkında bir şey duymuş olsun. Annem üç gün önce öldü. Bana öyle geliyor ki, ya sen aklımı kaybetmişsin ya da ahmaksın, dedi.

Kızın babası, kadın şamanı sakinleştirerek ona kamlık etmesi için izin verdi.

Şaman, kamlık etmeye başladı ve bu merasim gece yarısına kadar devam etti. Sonunda kadın şaman, elini yanan ocağa tutup eli sıcak iken ölen kadını okşamaya başladı. Şaman, üç defa elini ısıtıp kadını okşadı. Bu hareketi ile Şaman, kadındaki hastalığı kendi bedenine aldı. Ölü o anda nefes almaya başladı. Bir süre sonra o gözlerini açtı. Şaman, merasimi bitirip:

- Eğer, o böyle hissedilecek derecede canlanırsa, dirilecek demektir, dedi.

Ertesi gece kadın şaman, yeniden kamlığa başladı. Bu defa hasta daha iyi haldeydi. Kamlık merasimi sırasında şaman, onu eleştiren kızın tarafına dönerek:

- Sen onun dirileceğine inanmıyordun, şimdi kendin annenin günlüğünü¹³ tut, dedi.

Kız hiçbir şey demeden itaatkarcasına annesinin günlüğünü tuttu. Geçmişte zengin kadınların günlüğü olurdu.

Şamanın ikinci kamlığından sonra kadın öylesine iyileşti ki hatta kendi başına ocağın yanına gidip oturdu.

Kadın şamana birçok hediye vererek onu yolcu ettiler.”¹⁴

Sonuç

Ataerkil bir toplumda erkeğin güçlü olması veya güç kaynaklarını elinde tutması için zayıf kadına ihtiyaç duyulur ki tarih boyu süregelen güçlü erkek arşetipini onaylamış olsun. Bu bağlamda 20. yüzyılın 90'lı yıllarında hızla artan feminist araştırmalar sonucunda toplumsal cinsiyet (*gender*) anlayışı ve konsepti ortaya çıktı. *Gender* problemine yalnız kadın araştırmacılar değil, aynı zamanda kadın problemiyle ilgilenen araştırmacılar da büyük katkı sağlamış oldular. Doğal olarak yanlı bir yaklaşım sergileyen feminist araştırmalardan farklı olarak meseleyi sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik boyutlarda ele alan araştırmacılar kadınların hayat tarzlarını, aile içi münasebetlerini, dünya görüşlerini, fertler arası alakalarını, sosyal aktivitelerini, güç paylaşımında rolünü vs. öğrenmeye başladılar. Toplum bir bütündür ve onun ayrı ayrı biyolojik grupları bu toplumun beraber hukuklu fertleridir. Toplumsal cinsiyet anlayışı meseleye biyolojik fark açısından değil, sosyal farklarıyla (giyim-kuşam, eda, nutuk, davranış tarzları, duygusallık vs.) çeşitli ülkelerde davranış normlarının toplamıyla yaklaşır.

Bu bağlamda her ne kadar sınıflı toplumlardan bugüne kadar kadına münasebette güçlü-zayıf, ağa-köle ilişkisi hüküm sürmüştü de bu, toplumda özel statüleri olan kadın şamanlara, kadın tabiplere, kadın büyücülere, kadın kahinlere ve medyumlara ait edilmemiştir. Türk kadın şaman müessesesi toplumsal cinsiyet problemi açısından öğrenildikte kadın şamanların saygın, yönetici mevkide olduğunu görülür.

¹³ Kadınların elbisenin üstünden giydikleri önlük

¹⁴ Fuzuli Bayat (2005). *Türk Şaman Metinleri*, s.186-187

Burada feminist araştırmalarda abartılan duygusallık, yüksek hassaslık, irrasyonel idrak gibi kavramların yalnız kadınlara mahsusluğu kadın şaman fenomenolojisi açısından da tasdikini bulmadı. Kadın şamanlar, aynı şekilde kadın medyumlar, kadın tabipler, ebeler vb. için öngörülen bütün özel yetenekler aynıyla erkek şamanlar, erkek medyumlar, erkek otacılar için de geçerlidir.

KAYNAKÇA

BAYAT, Fuzuli (2006). *Ana Hatlarıyla Türk şamanlığı*, İstanbul: Ötüken.

BAYAT, Fuzuli (2005). *Türk şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar)*, Ankara: 3ok,

BOGORAS, Vladimir (1904). *The Chukchee*, American Museum of Natural History. The Jesup North Pacific Expedition, New York.

ELIADE, Mircea (1999). *şamanizm. İlkel Esrime Teknikleri*, (ev. İ. Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

FRAZER, James (1907). *Adonis, Attis, Osiris*, London, 1907

JOHELSON Vladimir (1905). *The Koryak*, American Museum of Natural History. The Jesup North Pacific Expedition, New York.

JOHELSON, Vladimir (1924-1926). *The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus*, American Museum of Natural History. The Jesup North Pacific Expedition, New York.

KİRMAN, Mehmet Ali (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

TROşANSKIY, Vladimir (1902). *Evolyutsiya ernoy Veri (şamanstva) u Yakutov*, Kazan: Tipo-litografiya İmperatorskogo Universiteta.